

KÖZÖSSÉGGUTATÁSOK EREDMÉNYEIRŐL – A KULTÚRA ÉS KÖZÖSSÉG HASÁBJAIN

A cím sejteti, a folyóirat alapításától (1973) fogva magában hordozza azt az elkötelezettséget, hogy a mindenkori, mindennapi kultúráról éppúgy hírt adjon, mint a nemzetközi irányzatokról, és hatásokról a régióban. Kezdetektől a szerkesztőség feladatának tekintette a kísérletezést, a hazai kulturális intézményrendszer bemutatását, a kultúrák közvetítők szerepének, a megújulás lehetőségeinek elméleti, módszertani irányait ismertetve. A publikálók többsége akkor egyben a Népművelési Intézet kutatója volt, akik új gondolkodásmódot ajánlottak, elindították a kultúra- és értékutatásokat, a művelődés- és művészetszociológiát, s ezzel megalapozták egyéni pályáivüket. Új megközelítéseket, kísérletezést, viták sorozatát kezdeményezték, felülírva a szakfolyóiratokat jellemző homogenizáló törekvéseket. Ez a szellemiség, melyet Vitányi Iván teremtett, vonzotta az értelmiségieket: filozófusokat, pszichológusokat, írókat, zene- és tánc-, néprajztudósokat, a filmeseket és mindenkit, akinek mondanivalója volt a kultúráról és arról a közösségről, amely élte, újraformálta a nagyszerű vagy kevésbé kidolgozott alkotásokat. A szerkesztés, a szerkesztőség munkája egyben közös tanulási- és vitaalkalom volt, élvezetes szellemi mérkőzés, érvelés a különféle látásmódok, ismeretek, műveltségek, absztrakciók között. Nem kötődött irányzatokhoz, elvárásokhoz, hanem az értéket, a megújító gondolatosságot és a komplex gyakorlati megvalósíthatóságot tűzte ki célul. A frissesség, a szellemi kalandozás, a határok – a sokszor hamisan értelmezett vagy érvényesített korlátok – feszegetése, lebontása volt és maradt a folyóirat tartalmának legfőbb ismérve immár négy évtizede.

1997-ben A.Gergely András a Népművelési/Művelődéskutató Intézetéről és az ott megjelenő periodikákról találóan írja: „Az Intézet kettős vagy kettőzött funkcióját jól reprezentálja nemcsak a Kultúra és Közösség elméleti jellege, hanem a Népművelés és a Népművelési Értesítő című lapok módszertani irányultsága, tematikája is. Amiként a KÉK a Művelődéskutató deskriptív, elemző, nyomon kísérő, alternatívákat kutató és teóriákat importáló tartalmával tünt ki, úgy volt a kultúra közvetítésének, sokoldalú és gyakorlati megismerésének komplex rendszerében eligazító, aktívan segítő, beavatkozó, kihívó, edző és képző szerepe a

Népművelésnek és az Értesítőnek. A KÉK az elmélet és a tudományos eszközökkel leképzett valóság tükré – s így a Művelődéskutató lenyomata – volt, a Népművelés pedig az organizátor és az animátor szerepkörét vállalta, amit intézményként a Népművelési Intézet tekintett sajátjának” (A.Gergely 1997:28).

A kulturális környezet (a politika, az intézmények és főként a kultúra közvetítőinek vállalása) arra inspirálta a szerzőket, hogy értelmezzék a kultúra feladatait, szerepét, tartalmát. Ebben a definíciós szándékban nemzetközi trendeknek megfelelően számos elméleti vita folyt a kultúra fogalmáról, funkciójáról, az életmódban betöltött szerepéről. Így került teljesen új kontextusba a szabadidő szerepe, eltöltésének módjai, melyek túlmutatnak a tömegkulturális kínálaton és az egyéni képességekre, a kreativitásra építenek. Vizsgálatok, ún. „kirajzások” folytak, melynek eredményeképpen a kulturális intézményeket térképezték föl, illetve az ott folyó munkát (klubok, szakkörök, ismeretterjesztés, iskolán kívüli művelődés, képzési, önművelési színterek stb.), és ezzel párhuzamosan a befogadókra gyakorolt hatásukat. Ezek alapozták meg a későbbi művelődés- és művészet-, valamint értékszociológiai kutatásokat, melyek részeredményei éppúgy, mint a záró dolgozatok esszenciái megjelentek a Kultúra és Közösség hasábjain. A posztmodern bölcsőjének is tekinthetjük ezt a korszakát a folyóiratnak és a fenntartó intézetnek, hiszen megjelennek azok az elméleti dilemmák, alternatívák, amelyek egyben a társadalom rétegződéséről, szellemi és gazdasági állapotáról éppúgy lerántják a leplet, mint az egyéni, közösségi új törekvésekről. Tetten érhetők egyfelől az individualizálódás jelei, más oldalról a csoporthoz tartozás igényei (közösségek a nyitott házakban, önművelés szerepe, művészeti körök, táncházak, speciális klubok érdeklődésre és életkorra való tekintettel stb.). Mindezek hangneme egyre inkább követi a nemzetközi kánont, és a kritikai észrevételek alapján körvonalazódik a korszak kultúrpolitikájának bírálata is.

Végső soron a folyóirat szerkesztősége elérte, hogy a plurális gondolkodók számára megteremtette a nyilvánosságot, a vita lehetőségét. Ezt a küldetést nem törte meg az esetenként elkerülhetetlen főszerkesztő- és szerkesztő bizottsági tagok változása,

a megjelentetéshez szükséges anyagi javak radikális csökkenése. A periodika máig alapvetőnek tekinti a kultúra újabb elméleti kérdéseinek bemutatását, vitatását, a szubkulturális jelenségek megismertetését, a kis közösségek működését, hatásának érzékeltetését, az új tudományos teljesítmények bemutatását.

A változások, a megújítási kísérletek egyben a kor átalakulásának tükörképei. Míg a 70-es éveket a nagy nemzetközi elméletek bemutatása jellemezte, a 80-as években a hazai közönség és kulturális intézmények felé fordult a kutatók/szerzők érdeklődése, a 90-es években az életmód- és kultúra szociológiája dominált, a 2000-es években az alkalmazások váltak fontossá. Ezen belül is egyes művészeti területek professzionalizálásának eredményeiről szóltak a tanulmányok, a különféle identitásokról és ezek válságairól. Módszerüket tekintve a kulturális antropológiához illeszkednek egyre szélesebben és mélyebben.

A továbbiakban (ezen az ösvényen haladva) röviden összefoglaljuk az elmúlt évtized főbb írásait a közösségkutatások szempontjából.

A kulturális antropológia a közösség meghatározásakor döntően Tönnies fogalmát részesíti előnyben, azaz az egymást átható társadalmi folyamatokat írja le és elemzi. Az összetett társadalmak közösségeinek bemutatása egyrészt a komplex terepmunkára, másrészt a közösség tagjainak életmódjára, kapcsolatrendszerére, esélyeire összpontosít.

A hazai falukutatás, mint tényleges közösségkutatás megelőzte a 20. századi community studies-t, máig ható eredményeivel, módszertani megfontolásaival. Jelenleg a klasszikus falusi lakosság megismerésén túl a munkahely/mobilitás, elvándorlás, a migráció a fő téma, a hagyományos közösségek felbomlása, a gyorsan változó életstratégiák kialakulása. Emellett megjelenik a szegénység, a kirekesztettség, a bármely szempontból kisebbségnek számító csoportok vizsgálata (gender, roma stb.).

Módszertanilag döntően interdiszciplinárisak ezek a munkák, melyek középpontjában mégis a kvalitatív módszerek állnak, azaz a „fegyelmezett megfigyelés”, valamint egyéb technikák (pl. fókusz-csoportos beszélgetés, sűrű leírás stb.).

Néhány tanulmányt ismertetünk röviden a fenti közösség-konceptió jegyében:

"Amikor közösségről beszélünk itt Közép-Kellet-Európában, elsősorban a falusi életre gondolunk, amelyben mindenki ismerős vagy rokon: az egymásra utaltság tudata dominál. A falubeli családok hétköznapijai a helyi közösségek számára áttekinthetőek. Az egymással, személyiségük teljes-

ségével interakcióba lépő cselekvő partnerükre, az „alter”-re is úgy néznek, mint önmagukra, elvárják, hogy a másik fél reakcióiban annak érzelmei, érdekei a lehető legteljesebben megnyilvánuljanak...

A városiasodás új problémákat jelent a közösségek számára nemcsak gazdasági, hanem társadalmi szempontból, de sajátos helyzetet idéz elő az egyén életében is. Ebben a változásban, a társadalmi szintéren hol a pozitív, hol a negatív elemek a hangsúlyosabbak, melyek beépülnek mind az egyes ember, mind a közösség életébe...

Napjaink közösségfelfogásában az ún. civil társadalomkép lett az ideál, de ennek átfogó szervező erejéről egyelőre csak benyomásaink vannak..." (Tibori – T. Kiss 2000:7-8).

1) Kisebbségek, sorsa, hátrányok feltárása

A kisebbségkutatásokról számos alkalommal adtunk hírt, vagy egész blokkot szentelve a témának, vagy egy-egy tanulmány formájában. Informatív történetiségében is fontosak a 2000/1. szám kisebbségi kultúráról szóló írásai (53-98. p.) és a 2000/4–2001/1. szám kisebbségpolitikai dolgozatai (31-60. p.).

A kisebbségkutatás és a politika összefüggése tagadhatatlan, mégis a terepmunkának megkerülhetetlen szabályai, ahol a szerep- és nézőpontváltozások éppúgy érvényesek, mint a feltárás és a visszacsatolás, az önreflexió. E jelenségek „megnevezése”, kontextusba helyezése nemcsak joga, hanem kötelessége és felelőssége is a kutatónak, aki ezáltal nyelvet teremt, diskurzust generál.

1.1 A. Gergely András írásának tanulsága: „A kisebbségi létállapotok megjelenítése (mutatkozás, megjelenítés, prezentáció) a domináns kultúrával szemben és más kultúrák között mindig csupán a kortárs összefüggésrendszeren belül értelmezhető, a többségi fogyasztásra ajánlott kommunikatív szféra egészében esedékes megjelenítődésként ’olvasandó’”. (A.Gergely 2008:5).

„A kisebbségi önértelmezés, a kultúraközi érintkezések esélyei és állapotai... nem csupán jogok és előnyök vagy szabályok kérdései, nemcsak alkalmi vagy állandósult „határbejárás” feladatok, s még nem is egyszerűen csak hadiállapotok folytonos fennmaradását elfogadhatóvá tévő normatívák. Hanem belső és külső, saját és Idegen meghatározásában rejlő tisztázási kényszerek is, permanens elbeszélések, folytatásos önreprezentációk is, melyek sosem zárulnak le poénosan...” (A.Gergely 2008:11).

E felfogást példázzák azok az írások, amelyeket a 2008/3. számban – a cigányságra fókuszálva –

megjelentettünk. Törekvésünk egybeesett azzal az olvasói, kutatói igénnyel, hogy friss összefoglalás adjuk a hazai vizsgálatok néhány markáns vonulatának.

Máig ható tanulással szolgálnak az alábbi tanulmányok:

1.2 Fogarasi Antalné: *A roma/cigány közösségek kultúrája és túlélési stratégiája* (2008/3)

1.3 Károlyi Júlia – Simon Dávid: *A magyarországi cigányok a közoktatásban* (2008/3)

1.4 Károlyi Júlia: *Cigányanyák és az iskola* (2002/2).

2) Etnicitás

A témával kapcsolatban különböző szempontú elemzések készültek. Figyelemre méltó a KéK 2002/3. számának „Politika és identitás” blokkja (49-78. p.), ezen kívül több fontos elemzés jelent meg.

A folyóirat *Budapest* rovatában is több alkalommal reflektáltak a szerzők a hazánkban élő kisebbségekre, illetve az etnicitással vagy etnikus szubkultúrákkal összefüggő kérdésekre. Az alábbi válogatás elsősorban a témák gazdagságát példázza, semmint értékszempontokat.

Az etnicitás témakörében további kiemelkedő írások:

2.1 Szentágotay Rita: *Muszlim Budapest* (2008/3)

2.2 Eszes Tamás: *A riksások világa* (2008/3)

2.3 Harman Miklós: *A halásztelki bolgárok* (2005/1)

2.4 Biczó Gábor: *Szempontok az etnikai együttélés egyensúlyi helyzeteinek elméletéhez* (2012/3–4)

2.5 Vincze Enikő: *Társadalmi kirekesztés és interszekcionalitás* (2012/3–4).

3) Nyelvi közösségek

Két megközelítés is volt a nyelvhasználat közösség- és kultúraformáló szerepének bemutatására. Először 1999-ben egy dupla számban (3–4.) az anyanyelv és az idegen nyelv oktatásának, közösségfejlesztő szerepének fundamentális kérdéseiről írtak nyelvészek, szaktanárok. A másik irány a kisebbségi csoportok nyelvhasználatát vizsgálva az identitásról, a többségi társadalomba való besimulásról vagy tudatos elkülönüléséről tudósít. Az írások különböző típusú közösségek nyelvhasználatát és közösségi kommunikációját, kapcsolatait vizsgálva arra a következtetésre jutnak, hogy a személyközi viszonyok gyökeres átalakulásán túl lassan kialakulnak azok az új mechanizmusok, melyek mikro- és makroszin-

ten érvényesülnek. A szelekció mellett és azzal egy időben új kapcsolatok épülnek, differenciált hálózatosodás indul, amivel sajátos nyelv és közlésmód társul.

Érdekes írások, esettanulmányok készültek még a nyelvi közösségek témakörében:

3.1 Menyhárt Krisztina: *A magyarországi bolgár közösség nyelvi helyzete* (2010/2)

3.2 Burgermeister Ádám: *Vértessomló német nyelvhasználat* (2002/2)

3.3 Kuczi Tibor – Tóth Lilla: *A kapcsolatok dinamikája és a nyelv* (2012/3–4).

4) Falukutatás – faluközösség

Kitüntetett jelentősége van a közösségkutatások új megközelítésmódjának. A 2012/3–4. KéK-számot ennek szenteltük. Három irányzatra hívnam föl a figyelmet.

4.1 Kovács Éva összefoglalását adja a közelmúltban végzett falukutatásai elméleti eredményeinek, amelyek megfontolandók. A fogalommal kapcsolatban kifejti: „...Mi ...megkíséreljük a fenomenológiai megközelítést..., mert úgy gondoljuk..., hogy a falusi szomszédságban felfogott közösségi kapcsolatok valóságosak... olyan társadalmi, politikai, gazdasági és ideológiai kommunikációs hálózatként érdemes felfognunk, mely meghatározóan a társadalmi egységre, a helyi normákhoz és formszerkezethez való igazodásra ösztönzi tagjait” (Kovács 2012:37).

A lokalitás meghatározása mellett kitér a szomszédság változó szerepére, szétterjedtségére, és ráirányítja figyelmünket arra, hogy a jelenkori vizsgálatokban különös szerepe van a tudásnak, a gazdaságnak, a munkamegosztásnak, a migrációnak és a szegregációnak.

4.2 A. Gergely András szerint fontos lenne ezért „a kutatók közösségeinek visszatérnie az életvilágok megismerésének alázatos, társadalomközeli formájához, lokalitások megértésének mikroszintjeihez, közösségek értékének újráfölismeréséhez akkor, ha még képesek tartani a megismeréstudományok alapfeladatát, a megértés és az értelmezés kötelezettségét, a megnevezés felelősségét, a még egyáltalán létező, újraformálódó vagy újonnan keletkező közösségek értékének megbecsülését. A globális folyamatok, játszmák, tétek és több menetes mérközések sem állhatnak csupa meta-társadalmi verzióból, formalizált intézményi struktúrák állapotrajzából vagy prognózisaiból, hanem a szükségképpen lokális világok sokszínűségének, az egyének és sorsok, csoportok és kölcsönhatások, határok és határát-

lépések mélyebb dimenzióinak, „intézményeinek” fölismerésére kell vállalkozniok mindazoknak, akik faluról, közösségről, szomszédságról, kollektivitásról, lokalitásról formálnak elbeszélést” (A.Gergely 2012:19).

4.3 A harmadik irányt T. Kiss Tamás közösség-kutatásai és identitás-felfogása jelenti. A közel két évtizedes hajósi terepkutatás alapján megfogalmazza, hogy „...az identitás sokkal több és differenciáltabb, mint a lokálpatriotizmus. Nem más, mint az eszmék, kulturális elemek, tájak, dialektusok, épített környezet, centrum-periféria viszony, történelmi gyökerek, utópiák, gazdasági sikeresség összessége... 'valóságosan sajátos lelki tér'” (T. Kiss – Tibori 2006:145). A helyi közösségek különböző nyilvános szintereken újra és újra megbeszélnek az aktuális társadalmi, mikroközösségi problémákat, új köntösbe, kontextusba helyezve közelítik a mindennapi léthez. Az egyéni szorongást csökkentheti a csoport véleménye az adott kérdéstről, és az a védelem, amit a közösség nyújt.

5) Multikultúra és közösségek

A téma kutatásakor, feldolgozásakor, illetve publikálásakor Lyotard álláspontját fogadjuk el: „Végtére is, ki is az a mi, aki megpróbálja elgondolni a gyarlóságnak vagy a sebezhetőségnek ezt a helyzetét, ha ugyan nem a mag, az avantgard, amely előlegezi azt, amivé a holnap szabad emberiségének kellene válnia” (Lyotard 1993:207).

A KéK szerkesztősége már 1998-ban egy teljes számot (1998/2) szentelt a témának, és 2007/2–3. számának egyik markáns blokkja (43-132. p.) foglalkozik az újabb kutatásokkal, különösen az alábbi írások:

5.1 Hadházy Anett elméleti tanulmányából két fontos megállapítást idézek:

„Az etnikai identitáshatárok elhomályosulása és folytonos változása következtében fellépő erkölcsi aszimmetriák mentén csomópontosodó értékrendszerek viszonylagos láthatatlansága kell alkossa az antropológiai felismerések tárgyát, mely a kultúra új felfogásán keresztül, a politikával való párbeszéd útján a szabadság természetét teheti teljessé. Ugyanakkor fel kell tudni ismerni az etnikai diskurzus túlhangsúlyozásából eredő csapdákat: a kulturális különbözőség misztifikálása helyett a valós társadalmi interakciókban mozgó, alakuló distinkciók, megkülönböztetések kell képezzék a kutatás tárgyát, az egyéni tapasztalattól a globális szintéig, a társadalom által felkínált szerepeken és szimbolikus funkciókon keresztül” (Hadházy 2007:47).

„A különbözőség politikája jelentős társadalmi-politikai folyamatok strukturáltságára hívja fel a figyelmet, hogy többé nem elszenvető, passzív befogadói vagyunk a társadalmi folyamatoknak, hanem mi magunk formáljuk... Ahhoz, hogy saját otthonunkban ne maradjunk idegenek, szükségszerűvé válik a Mi és Ők közötti határok újrafogalmazása, a szolidaritás növelése a másik felé irányuló imaginárius konstrukció révén” (Hadházy 2007:61-62).

A lokális és mégis multikulturális jeleket mutató közösségekről is találunk tanulmányt:

5.2 Dudás Katalin – Lágler Péter: *Helyi értékek* (2007/2–3).

Megjelenik a gender és a multikulturalizmus összefüggése is a következő írásban:

5.3 Baumann Tímea: *Női emlékezet a délszláv háborúról* (2007/2–3).

6) Szegénység

A szerkesztőség távol tartotta magát a szegénység köznapi megközelítésétől, de elkerülte az egyoldalú csatlakozást is a szociálpolitikusokhoz, az esélyegyenlőséget kutatókhoz. Azokban a tanulmányokban, ahol a szegénység tartalmilag megjelenik, ott sem mint okról, hanem valamely okozatról szólnak, és nem egyoldalú (pl. kisebbségi, gender szempontú) megközelítésből, hanem komplex összetevők részeként. Visszatekintve azonban néhány dolgozat mégis példa értékű.

A KéK 2005/1. számában a hajléktalanságról, a 2008/1. szám (7-34. p.), a 2. szám (5-49. p.) és a 3. szám (5-67. p.) az egyéni és a közösségi sorsokba ágyazottan foglalkozik a témával.

A közösségkutatások elméletét és gyakorlatát árnyalják a vallástörténeti, -szociológiai szempontú írások, értelmezések, amelyeknek a KéK 2001/4.–2002/1. számát szenteltük, és azóta is több alkalommal közöltünk ilyen tárgyú tanulmányokat.

Megkerülhetetlen, hogy ne említsük meg az elmúlt 15 évből azokat a számokat, melyek a szerkesztési koncepciónak megfelelően a kultúra elméletével, változást folyamataival, intézményrendszerivel foglalkoztak. Időrendben:

- Változást folyamatok 1997. (3. folyam, új szerkesztőséggel)
- Média és kultúra 1998/1.
- Információs társadalom 2003/4. és 2004/1.
- Kultúrákövetítés 2006/1.
- Kulturális stratégia 2006/2.
- Intézményhasználat 2006/3–4.
- Alkalmazások 2007/2–3.

Kultúra

Eddig a közösségszempontrú tanulmányok köréből válogattunk, de ezek sem nélkülözik az adott kultúrára való hivatkozást, az életmódba-ágyazottságot. A szerkesztőség felfogása úgy összegezhető, hogy: „A kultúra mint önkifejezés, mint átadható örökség nemcsak a közlendő szemantikailag is érvényes, szintaktikailag is korrekt 'képtanában' kap helyet, hanem mindezeknek együttesében is, a befogadóval közös értelmezési tartományban nyeri el teljességét. A kultúra kép is, önkép is, korkép is – saját hang és saját fordítás nélkül pedig érthetetlen” (A.Gergely 2007:131).

A szerkesztőség tagjai – bár érdeklődésük szerteágazó – abban mindig egyetértenek, hogy az alapításkor megfogalmazott célokat érvényesítsék az összeállítások során: a kultúra és a közösség szolgálatát.

Felhasznált irodalom

- A.Gergely András 1997 *Kultúra, közösség, társadalom: A Népművelési Intézet és a Művelődéskutató*. MTA Politikatudományi Intézet, Etnoregionális Kutatóközpont. Dokumentumfüzetek; 4. Budapest, 38 p.
- A.Gergely András 2007 „Újbeszél” képnelyv, vizuális közlés és kultúraközi kommunikációk. *Kultúra és Közösség*, 2–3:128-132.
- A.Gergely András 2008 A kisebbség, mint (többségi fogyasztásra ajánlott) elbeszélés. *Kultúra és Közösség*, 3:5-12.
- A.Gergely András 2012 Faluantropológiáról – más néven szólva. *Kultúra és Közösség*, 3–4:2-21.
- Hadházy Anett 2007 A multikulturalizmus és az antropológia szerepe az identitás (f)elismerésében. *Kultúra és Közösség*, 2–3:43-65.
- Kovács Éva 2012 Falusi szomszédságok – közösség-reprodukciós eljárások. *Kultúra és Közösség*, 3–4:37-55.
- Liotard, Jean François 1979 *La Condition postmoderne: Rapport sur le savoir (The Postmodern Condition: A Report on Knowledge)* Pergamon Press, U.K. /részlet magyarul, A posztmodern állapot, Századvég, 1993. http://tek.bke.hu/files/szovegek/lyotard_a_posztmodern_allapot.pdf
- Tibori Timea – T. Kiss Tamás 2000 *Közösségi formációk*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- T. Kiss Tamás –Tibori Timea 2006 *Egyén és Köz(ös)ség*. Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged.

Abstract

The journal has been committed to correspond about everyday culture, international trends, and about their influences on the Central-East European region since its establishment in 1973.

At the beginning, most of the authors were scholars of the Institute for Folk Culture, who started the researches in cultural theory, sociology of values, and sociology of arts first in Hungary and provided new approaches. The editorial line of the journal has been remained the same and is still formed by – thought-provoking – debates and experiments on cultural institutions and on the theoretical and practical issues concerning the possibilities of cultural reforms.

The character of the journal has been shaped by the emphasis on transcending boundaries and on the encouragement of fresh ideas for four decades.

Key words: culture, community, sociate.